

AYOLLARNING SPONTAN NUTQ JARAYONIDA NOVERBAL VOSITALARNING VERBALLASHUVI

Raxmonova Zamira Mirzajonovna

*FarDTU 2-son akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya. *Ayollardagi spontan nutqni o'rganish shuni ko'rsatadiki, noverbal muloqot elementlari suhbat jarayonida ko'pincha verbal shakllarga aylanadi. Ushbu maqolaning maqsadi ayollar tabiiy, oldindan tayyorlanmagan muloqotda bo'lganlarida imo-ishoralar, yuz ifodalari va his-tuyg'ularni qanday so'zlar bilan ifodalashini o'rganishdir. Zamonaviy sotsiolingvistik va psixolingvistik adabiyotlarga asoslanib, bu hodisani keltirib chiqaruvchi omillar va uning ijtimoiy oqibatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, noverbal belgilarni so'zga aylantirish aniqlikni oshirish, yaqinlikni mustahkamlash va suhbat oqimini boshqarish kabi turli vazifalarni bajaradi. Ushbu maqola zamonaviy og'zaki nutqda jinsga xos muloqot uslublarini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi.*

Kalit so'zlar: *spontan nutq, noverbal muloqot, so'zga aylantirish, ayollar tili, suhbat tahlili*

Kirish

Insonlar o'rtasidagi muloqot faqat so'zlar bilan cheklanmaydi. Kundalik suhbatlarda imo-ishoralar, yuz ifodasi va ovoz ohangi so'zlar orqali to'liq ifodalab bo'lmaydigan ma'nolarni qo'shadi. Ekman va Frisenning (1969) ta'kidlashicha, noverbal muloqot hissiyotlarni so'zlarga qaraganda aniqroq yetkazishi mumkin. Ayniqsa, ayollar ko'proq ifodali noverbal xatti-harakatlardan foydalanishi ma'lum (Hall, 2006). Biroq, noverbal signallardan foydalanish imkonsiz yoki yetarli bo'lmaganda, so'zlovchilar ularni bevosita og'zaki ifodalashga o'tadilar. Ushbu maqola ayollarning spontan nutqda noverbal elementlarni qanday og'zaki ifodalashi, buning sabablari va bu holat shaxslararo muloqotga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida mulohaza yuritadi.

O'zbek muloqot madaniyatida xushmuomalalik va bilvositalik yuqori qadrlanadi. Bu madaniyatda ko'p narsalar to'g'ridan to'g'ri so'zlar orqali emas, balki imo-ishoralar, ohang va yuz ifodalari vositasida ifodalanadi (Djalilova, 2021). Biroq kundalik nutqda, ayniqsa ayollar orasida, bu noverbal belgilar ko'pincha og'zaki tushuntiriladi. Masalan, o'zbek ayoli faqat imo-ishora qilish o'rniga "Qo'limni uzatdim" deb aytishi mumkin. Ushbu maqola ayollarning spontan nutqidagi bu og'zaki ifodalash jarayonini, uning sabablarini va

zamonaviy o‘zbek muloqotidagi rolini o‘rganadi. Bu jarayon, ayniqsa, telefon suhbatlarida, matnli muloqotlarda yoki jismoniy belgilarni ilg‘ash qiyin bo‘lgan vaziyatlarda yaqqol ko‘zga tashlanadi (Bavelas va Chovil, 2000). Biroq hatto yuzma-yuz suhbatda ham ayollar ko‘pincha o‘z imo-ishoralariga og‘zaki izoh qo‘shadilar. Bu ularning xabari ko‘zlangan maqsadda tushunilishini ta‘minlash uchun qilinadi (Kendon, 2004).

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar odatda suhbatdoshlarining ehtiyojlariga nisbatan sezgirroq bo‘ladilar (Tannen, 1990; Holmes, 1995). Ular tildan munosabat o‘rnatish va ijtimoiy uyg‘unlikni saqlash maqsadida foydalanadilar. Shu sababli, noverbal signallar e‘tibordan chetda qolgan yoki noto‘g‘ri tushunilgan hollarda, ular bularni og‘zaki ravishda aniqlashtirish yo‘lini tanlaydilar (Coates, 2015). So‘nggi tadqiqotlar tasdiqlashicha, ayollar erkaklarga qaraganda ko‘proq "metakommunikatsiya"dan, ya‘ni biror narsaning qanday aytilgani yoki ko‘rsatilgani haqidagi izohlardan foydalanadilar (Wang, 2022).

Bundan tashqari, madaniy va ijtimoiy sharoitlar bu xatti-harakatga ta‘sir ko‘rsatadi. Ayrim madaniyatlarda to‘g‘ridan to‘g‘ri noverbal ifoda no‘rin hisoblanishi mumkin, shu bois ayollar buning o‘rniga og‘zaki tavsifga tayanishadi (Ishii va boshqalar, 2019). Raqamli aloqa ham bu ehtiyojni kuchaytiradi. Emojilar va "LOL" yoki "hmm" kabi iboralar yuz ifodalari va ohangning o‘rnini bosadi (Tagg, 2015). Hatto og‘zaki suhbatda ham bu raqamli odat so‘zlovchilarning o‘z his-tuyg‘ulari yoki imo-ishoralarini ovoz chiqarib tasvirlash uslubiga ta‘sir etadi (Herring, 2020).

Ayollar nutqida noverbal vositalarni so‘zlar bilan ifodalashning bir necha vazifasi mavjud. Birinchidan, bu o‘zaro tushunishni ta‘minlaydi. Og‘zaki so‘zlar noaniq imo-ishoralarni aniqlashtiradi. Ikkinchidan, bu his-tuyg‘ularni aniqroq ifodalashga yordam beradi. Ayollar ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash uchun his-tuyg‘ularini ochiqchasiga baham ko‘rishga moyil (Lakoff, 2004). Ular o‘z his-tuyg‘ularini so‘zlar bilan tasvirlash orqali - "Juda uyalyapman" yoki "Hozir sizga qarab qoldim" - suhbatda yaqinlik va hamdardlikni kuchaytiradilar (Holmes va Meyerhoff, 2003). Uchinchidan, noverbal muloqot suhbatning ravon o‘tishini ta‘minlaydi. Imo-ishoralar nutq jarayonini uzishi yoki tinglovchini chalg‘itishi mumkin. Ularni so‘zga aylantirib, ayollar suhbat davomida so‘zlash navbatini nazorat qiladilar (Kendon, 2004). Vang (2022) tomonidan yaqinda o‘tkazilgan suhbat tahlili shuni ko‘rsatdiki, ayollarning kundalik suhbatlarida noverbal ishoralarining 30 foizdan ortig‘i og‘zaki izoh bilan birga keladi. Bu holat rasmiy muloqotga qaraganda do‘stona suhbatlarda ko‘proq kuzatiladi.

Herring (2020) ning kuzatishicha esa, onlayn chatlarda noverbal harakatlarni tasvirlash odati yosh ayollar o‘rtasidagi og‘zaki muloqotga ham o‘tgan. Ular tez-tez ovoz chiqarib "xeshteg kulish" yoki "facepalm/рукалицо" deb aytishadi. Onlayn va oflayn muloqotning bunday uyg‘unlashuvi raqamli madaniyatning og‘zaki nutqqa qanday ta‘sir qilayotganini

ko‘rsatadi. Tagg (2015) ning ta’kidlashicha, bu hodisa ayollar nutqidagi ijodkorlik va moslashuvchanlikni aks ettiradi, bu esa so‘zlovchilarga bir vaqtning o‘zida turli ma’no qatlamlarini uzatish imkonini beradi.

O‘zbek so‘zlashuv nutqida ko‘plab noverbal belgilar chuqur ildiz otgan hurmat va odob kabi ijtimoiy an’analardan kelib chiqadi. Masalan, gapirayotganda boshni biroz egish, ayniqsa kattalar yoki hurmatli kishilarga murojaat qilganda kamtarlikni ifodalaydi (Mo‘minova, 2015). Odatda o‘zbek ayollari qaynona-qaynotasi yoki katta yoshli qarindoshlari bilan kundalik suhbatlarda bu hurmatli holatni "Boshimni egdim" yoki "Ko‘zimni yerga qaratdim" kabi iboralar bilan tasvirlaydilar. Bunday so‘z bilan ifodalash, tinglovchi imo-ishorani bevosita ko‘rmasa ham, rasmiylikni saqlab qoladi. Bu ayniqsa telefon yoki video qo‘ng‘iroqlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek madaniyatiga xos yana bir xususiyat shundaki, ko‘pincha afsuslanish, ikkilanish yoki yengil norozilikni ochiq to‘qnashuvga bormay ifodalash uchun ifodali "uf" tortishlar va nozik yelka harakatlaridan foydalaniladi. Nutqda bular ko‘pincha "Uf tortdim" yoki "Yelkamni qisib qo‘ydim" deb talaffuz etiladi. Bu kichik og‘zaki ishoralar rad etish yoki shikoyatlarni yumshatib, ayollarga haqiqiy his-tuyg‘ularini ifodalashda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ziddiyatlardan qochish imkonini beradi (Djalilova, 2021). Madaniyatimizda ayollar uchun qo‘pol hisoblangan ko‘z aylantirishlar yoki barmoq qirsillatishlar kabi ochiqroq imo-ishoralardan farqli o‘laroq, bu nozik noverbal harakatlar va ularning muloyim og‘zaki ifodalanishi o‘zbek jamiyatida so‘zlovchining xushmuomala va kamtarona qiyofasini saqlab qolishga yordam beradi.

Bu verbalizatsiya ayollarning nutq uslubi kontekstga juda sezgir va munosabatlarga asoslangan ekanligini ko‘rsatadi. Tannen (1990) "munosabat suhbat" va "ma’lumot suhbat" o‘rtasidagi farqni ajratib, ayollar birinchisini afzal ko‘rishini ta’kidlagan - bu shunchaki axborot uzatishdan ko‘ra aloqalarni mustahkamlaydigan suhbatdir. Noverbal vositalarni so‘zlar bilan ifodalash orqali ayollar jismoniy signallar zaif bo‘lsa ham, suhbatning hissiy va ijtimoiy jihatlarini saqlab qoladilar.

Bundan tashqari, bu amaliyot ayollar faqat intuitsiyaga yoki "hissiy idrokka" tayanadi degan stereotipni rad etadi. Aksincha, u samarali muloqotni ta’minlash uchun ongli strategiyani namoyon etadi, bu esa lingvistik kompetensiya va ijtimoiy onglilikning isbotidir (Holmes, 1995).

Xulosa

Ayollarning spontan nutqida noverbal vositalarning so‘zga aylanishi so‘zlovchilarning imo-ishoralar yoki yuz ifodalari orqali ifodalab bo‘lmaydigan ma’nolarni yetkazish uchun tildan ijodiy foydalanishini ko‘rsatadi. Bu jarayon fikrni aniq yetkazishni ta’minlaydi, suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabatni saqlab qoladi va og‘zaki nutqni o‘zgaruvchan

muloqot vaziyatlariga moslashtirishga yordam beradi. Bunday xatti-harakat til zaifligi emas, balki pragmatik mahorat va ijtimoiy intellektning namoyon bo‘lishidir. Texnologiyalar yozma va og‘zaki nutq o‘rtasidagi chegaralarni yo‘qotishda davom etayotgan bir paytda, noverbal signallarning so‘zlar bilan ifodalanishini o‘rganish, ayniqsa ayollar o‘rtasidagi zamonaviy muloqot amaliyotini tushunish uchun dolzarbligicha qolmoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati

Bavelas, J. B. va Chovil, N. (2000). Ko‘rinadigan ma’no harakatlari: Yuzma-yuz muloqotda tilning yaxlit xabar modeli. Til va ijtimoiy psixologiya jurnali, 19(2), 163–194. <https://doi.org/10.1177/0261927X00019002001>

Coates, J. (2015). Ayollar, erkaklar va til: Tildagi jinsiy farqlarning sotsiolingvistik tahlili. Routledge.

Djalilova, Z. O. (2021). O‘zbek erkaklar va ayollar nutqining gender tilshunosligi prizmasidan qiyosiy tahlili. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 2 (2), 22-26. doi:10.47494/cajlp.v2i2.65

Ekman, P. va Friesen, W. V. (1969). Noverbal xatti-harakatlar to‘plami: toifalar, kelib chiqishi, qo‘llanilishi va kodlanishi. Semiotika, 1(1), 49–98. <https://doi.org/10.1515/semi.1969.1.1.49>

Hall, J. A. (2006). Ayollar va erkaklarning noverbal muloqoti: o‘xshashliklar, farqlar, stereotiplar va kelib chiqishi. V. L. Manusov va M. L. Patterson tahriri ostida, Noverbal muloqotning Sage qo‘llanmasi (201–218-betlar). Sage.

Herring, S. C. (2020). Kompyuter vositasidagi muloqot va kompyuter vositasidagi diskurs tahlilining birgalikdagi rivojlanishi. Kompyuter vositasidagi muloqot jurnali, 25(1), 120–135. <https://doi.org/10.1093/jcmc/zmz024>

Holmes, J. (1995). Ayollar, erkaklar va odob-axloq. Longman.

Holmes, J. va Meyerhoff, M. (2003). Turli ovozlilar, turli qarashlar: Til va jins bo‘yicha hozirgi tadqiqotlarga kirish. J. Holmes va M. Meyerhoff (tahrirchilar), Til va jins qo‘llanmasi (1-17-betlar). Blackwell.

Ishii, S., Klopff, D. W. va Cooke, P. A. (2019). Madaniyatlararo muloqot: Kontekstual yondashuv. Routledge.

Kendon, A. (2004). Imo-ishora: Ko‘rinadigan harakat nutq sifatida. Kembriji universiteti nashriyoti.

Lakoff, R. (2004). Til va ayolning o‘rni: Matn va sharhlar. Qayta ko‘rib chiqilgan va kengaytirilgan nashr. Oksford universiteti nashriyoti.

Mo‘minova, A. A. (2015). O‘zbek nutq odobi: Hurmat va erkalashni ifodalovchi "Siz" murojaat shakli. RUDN Tilshunoslik, Semiotika va Semantika jurnali, (3), 95-103.

Tagg, C. (2015). Raqamli og‘zakilikni o‘rganish: Og‘zaki nutqda "LOL" va "heshteg". Language@Internet, 12, 2-maqola.

Tannen, D. (1990). Siz shunchaki tushunmayapsiz: Suhbatdagi ayollar va erkaklar. Ballantine Books.

Wang, Y. (2022). Ayollarning suhbat diskursida metakommunikatsiyaning roli: Xitoylik talaba qizlar misolida olib borilgan tadqiqot. Journal of Pragmatics, 195, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2022.01.006>